

ПРАВОВА ПРИРОДА І МЕЖІ УНІФІКАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ

В. СЕЛЕЗНЬОВ

*асистент кафедри права Європейського Союзу
та порівняльного правознавства
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)*

Однією з основних тенденцій розвитку міжнародного співтовариства є стрімке поглиблення інтеграції, як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Інтеграція в Європі, яка проявляється у зближенні правових систем шляхом гармонізації та уніфікації права, нині є найбільш динамічною та актуальною.

Єдине правове регулювання правового статусу людини формує найбільш динамічну частину національного, наднаціонального та міжнародного права. Збільшується не тільки масив таких правових приписів, а й концепція подібних норм, які, набувають нового виміру. У рамках міжнародних органів і організацій проводиться активна робота із розробки значної кількості нових правових актів, спрямованих на уніфікацію правового статусу людини як на міжурядовому, так і наднаціональному рівнях.

Особливе значення дослідження уніфікації права прав людини має і для реформування правової системи України, оскільки саме прагнення України до інтеграції в європейські структури актуалізує проблему забезпечення прав та свобод людини відповідно до взятих на себе зобов'язань у зв'язку з участю у міжнародних договорах.

Проблеми становлення і розвитку прав та свобод людини в Європі вивчали і розвивали вітчизняні вчені: М. Антонович, Т. Анцупова, В. Буткевич, М. Гнатовський, І. Лукашук, В. Мармазов, М. Микієвич, В. Муравйов, І. Піляєв, П. Рабінович, С. Шевчук, важливий внесок у дослідження європейського права зробили російські дослідники: С. Глотов, М. Ентін, О. Лукашова, Б. Топорнін, В. Туманов, С. Кашкін, а також західноєвропейські дослідники: Е. Бредлі, Я. Броунли, М. Дженіс, М. Гердеген, К. Річард, М. де Сальвіа.

У наукових дослідженнях предметом розгляду стають, здебільшого, або окремі міжнародні угоди, або ж питання зближення права в рамках окремих регіональних організацій. Як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі дуже

© В. Селезньов, 2013

мало уваги приділяється проблемам у сфері уніфікації європейського права прав людини.

Метою статті є спроба визначити правову природу та межі уніфікації європейського права прав людини як невід'ємної частини інтеграції європейських держав. Завданнями, поставленими у статті, є: визначити підстави та причини уніфікації права прав людини, дослідити вплив наднаціонального та міжнародного права на процеси уніфікації прав людини, окреслити предмет та межі такої уніфікації.

Однією з найважливіших складових європейських інтеграційних процесів є зближення права у сфері прав людини. Залежно від потреб і готовності держав до такого зближення воно може визначатись від узгодження окремих правових рішень до формування єдиного правового простору. По суті, європейські інтеграційні процеси та зближення норм права у сфері прав людини — це два взаємозалежні процеси: європейська інтеграція неможлива без створення єдиних або схожих правових норм у галузі прав людини, а останні, у свою чергу, є стимулом до інтенсифікації інтеграційного процесу.

Зазвичай в якості головної причини, що спонукає до проведення роботи з уніфікації, вказуються істотні розбіжності в національних правових системах, а точніше — ті труднощі для міжнародного спілкування, які виникають через ці відмінності. Як основну причину, що зумовила проведення робіт з уніфікації прав людини та свобод, варто визначити стрімкі тенденції до поширення ідей, що мали транскордонний характер наприкінці XIX ст. та початку XX ст., в тому числі ідей захисту прав та свобод людини. У більш широкому плані об'єктивною підставою уніфікації слід розглядати інтернаціоналізацію суспільних відносин, що посилює мотивацію до уніфікації та гармонізації права.

Процес уніфікації права прав людини в Європі у другій половині XX ст. зазвичай пов'язують з інтеграцією. Процеси інтеграції припускають об'єднання матеріальних, організаційних, фінансових, трудових, інтелектуальних ресурсів окремих європейських держав для спільного вирішення проблем, пов'язаних із їх функціонуванням і розвитком. Основу інтеграційних процесів складають інтернаціоналізація господарського життя, захист прав людини, міжнародний поділ праці, посилення взаємозв'язку і взаємозалежності між окремими державами, об'єднаннями держав і регіонами. Інтеграція передбачає узгодження державних інтересів на підставі формування загального правового, економічного, науково-технологічного, інформаційного простору та створення із цією метою міжнародних об'єднань, організацій і органів.

При розгляді питань уніфікації національних правових систем насамперед привертає увагу відсутність узгодженості в термінології при позначенні цього явища. Найчастіше у правовій літературі і текстах нормативних актів застосовується термін «уніфікація». Однак поширені й інші терміни: «зближення правових систем», «гармонізація законодавства», «стандартизація правових норм», «синхронізація права», «координація правової діяльності», «узгодження правових рішень» [1, 84; 2, 145].

Така неузгодженість у термінології зумовлена, на нашу думку, відсутністю як в теорії, так і практиці єдності думок щодо різних механізмів зближення права.

Термін «уніфікація», який виник на початку ХХ ст., призначався для позначення лише роботи із введення ідентичних правових приписів у національне законодавство держав на основі укладеного між ними міжнародного договору. Надалі, у світлі практичної реалізації ідей уніфікації, стало очевидно, що, по-перше, уніфікація може здійснюватися не тільки шляхом укладення міжнародних договорів, і, по-друге, ступінь ідентичності норм, які вводяться в національне право, може бути різним — від повної єдності до схожості в загальних рисах. Це й зумовило появу нової термінології, покликаної позначати різні грані процесу зближення права.

Вважається, що сутність зближення правових систем шляхом уніфікації проявляється у двох формах. Згідно з першою, уніфікація — це створення в праві різних держав однакових за змістом норм, як з використанням міжнародно-правових засобів, так і в односторонньому порядку. Згідно з іншою, уніфікація — це один із способів регулювання відносин, ускладнених наднаціональним елементом.

Зазначені форми зумовлені подвійним характером самого процесу уніфікації. Абсолютно очевидно, що він має дві стадії: створення однакових норм і їх використання у процесі регулювання відповідних відносин. Розробка уніфікованих норм є процесом доволі складним та тривалим, тому, на перший погляд, уніфікація насамперед пов'язана саме зі створенням таких норм. Однак вироблення однорідних норм не самоціль, вони створюються лише з тією метою, щоб згодом їх можна було використовувати для регулювання тих чи інших відносин.

Зазвичай стимулом до інтенсифікації робіт із уніфікації права прав людини служать ті труднощі, які виникають у взаєминах держав через суперечливі приписи їх внутрішнього права. Тому в якості основної обставини, що обумовлює проведення робіт із уніфікації, варто зазначити повне або часткове усунення вказаних суперечностей, що, зокрема, повинно забезпечити ефективний захист прав та свобод людини. Іншими словами, уніфікація в цьому випадку розуміється як зближення норм права різних держав у тих сферах і в тих межах, де це потрібно й можливо.

З огляду на вказане, під «предметом» уніфікації права прав людини слід розуміти ті суспільні відносини, на регулювання яких спрямовані його відповідні норми.

Нормативний комплекс, що склався у сфері прав і свобод людини як сфери взаємодії держав, вважається пріоритетним, таким, що має визначальне значення стосовно інших напрямів співробітництва.

Таким чином, доцільно розглянути, на яких підставах будується уніфікація права у сфері прав людини.

Основи зближення правового регулювання у сфері прав людини були закладені в Статуті Організації Об'єднаних Націй (ООН) і Загальній декларації прав людини 1948 р. (далі — Декларація). Норми права, що стосуються прав і свобод людини, включені в низку статей Статуту ООН. Проте згідно з доволі поширеною думкою, ці положення були сформульовані у загальній формі. Замість прямої вказівки на обов'язок держав — членів ООН забезпечувати захист прав усіх осіб, що перебувають під їх юрисдикцією, у Статуті йдеться про сприяння загальній повазі і дотриманню прав і свобод людини. Підкреслюючи, що по-

ложення Статуту щодо забезпечення прав людини не є вичерпними, зазвичай вчені посилаються на відсутність точного визначення поняття «права людини і основні свободи», конкретного переліку гарантованих прав і свобод, а також чіткого визначення їх змісту й обсягу [3, 265].

Уперше перелік прав і свобод людини, що підлягають загальному захисту, був сформульований у Загальній декларації прав людини. Очевидно, що саме Загальна декларація прав людини заклала основи гармонізації у сфері прав людини. У преамбулі Декларації зазначено: «Загальне розуміння характеру цих прав і свобод має величезне значення для повного виконання цього зобов'язання» [4]. Тобто кардинальним визнавалося те, щоб права людини однаково трактувалися в державах із різними політичними системами, в різних куточках земної кулі. Інакше кажучи, Загальна декларація прав людини заклала початок «стандартизації» у сфері прав людини. Постало питання про необхідність і неминучість розвитку, уточнення і доповнення встановленого переліку прав людини. Згодом положення Загальної декларації прав людини були розширені і конкретизовані в численних регіональних угодах із прав людини [5, 6, 7].

На відміну від Загальної декларації прав людини, яка розроблялася як рекомендаційний документ, ці угоди передбачають, що держави, які їх підписали, беруть на себе юридичні зобов'язання щодо виконання закріплених у них положень.

Видається, що термін «стандарт» стосовно зобов'язань у сфері прав людини не зовсім коректний. Під стандартом зазвичай розуміється типовий зразок, єдиний еталон, яким має відповідати щось за своїми ознаками, властивостям, якостям [8, 701]. Станіслав Черніченко визначає міжнародні стандарти в галузі прав людини як «міжнародно-правові зобов'язання, що розвивають і конкретизують принцип поваги прав людини» [9, 309]. Також зазначається, що регіональні стандарти «можуть іти далі універсальних, бути ширшими, конкретнішими. У деяких випадках допускаються ті чи інші обмеження прав і свобод» [9, 310].

У цьому сенсі норми з прав людини навряд чи можна вважати еталоном, оскільки зміст прав та свобод регулюється, як правило, в найзагальнішому вигляді. Інше просто не можливо. Якби держави спробували детально регламентувати будь-які положення з прав людини, неминуче виникли б суперечності з положеннями, які вже існують у законодавстві окремих держав із цього питання.

Можливість досягти згоди при створенні норм із прав людини власне і ґрунтується на тому, що держави регламентують правовий статус людини найбільш загальним чином, залишаючи за законодавцем право уточнювати і деталізувати ці положення, вписавши їх у вже існуючу систему національного права.

Разом із цим, не можна не сказати про вплив, який наднаціональне або міжнародне право здійснює в цій сфері на національну нормотворчість, коли внутрішнє право поступово змінюється, трансформується в напрямі, окресленому в міжнародних угодах або наднаціональних актах. Однак це тривалий процес, і говорити сьогодні про повний збіг правових норм у цих питаннях різних держав не доводиться. Але, розглядаючи перспективи співпраці в гуманітарній сфері,

неминуче дійдемо висновку, що саме в уніфікації національних правових систем у питаннях забезпечення прав людини полягає основне завдання взаємодії держав у сфері прав людини.

Чи забезпечує укладення договорів із уніфікації права прав людини повне усунення розходжень у праві держав, які до них приєдналися? Цілком очевидно, що така різниця залишається, оскільки в різних державах міжнародні угоди з уніфікації можуть діяти в різному обсязі.

По-перше, конвенції з уніфікації надають державам-учасникам можливість за допомогою застережень і заяв обмежувати, змінювати або скасовувати дію окремих із включених до них положень, а також заявляти про особливий порядок застосування конвенційних норм [6]. Отже, обсяг і особливості застосування уніфікаційної угоди можуть безпосередньо залежати від того, як складова частина права якої держави воно застосовується.

По-друге, в уніфікаційних угодах може передбачатись обмеження дії угоди на деяких територіальних одиницях [7].

По-третє, деякі угоди з уніфікації передбачають, що перевагою над положеннями договору можуть користуватися імперативні норми національного права [10].

По-четверте, у багатьох випадках в угодах з уніфікації передбачено, що в їх застосуванні може бути відмовлено або їх положення можуть бути обмежені з огляду на публічний порядок [6].

Нарешті, по-п'яте, як вже було зазначено, жодна угода з уніфікації не містить вичерпних положень щодо сфери свого регулювання.

Таким чином, уніфікація права прав людини, як правило, здійснюється в тих сферах міжнародного співробітництва, в яких дійсно існує необхідність створення єдиного правового регулювання. На нашу думку, готовність держав до зближення своїх правових систем у тій чи іншій сфері багато в чому визначає успішність уніфікації стосовно конкретного предмета регулювання. Разом із цим, до уваги має бути взято те, наскільки істотні наявні відмінності в регламентації тих чи інших питань щодо правового статусу людини.

На нашу думку, є групи прав та свобод людини, малоприсадибні до уніфікації. До таких груп належать економічні та соціальні права. Здійснення таких прав, передусім, залежить від міцності економіки держав, розвиток якої дозволяє державам встановлювати та забезпечувати ті, чи інші права.

Слід також зазначити, що уніфікація прав людини в контексті процесуального законодавства у багатьох випадках здійснюється більш ефективно на регіональному рівні або в рамках інтеграційних угруповань.

Для прикладу, значну увагу питанням уніфікації прав людини у сфері цивільного процесу приділяє Рада Європи. Насамперед, слід вказати на розроблену в 1969 р. Угоду щодо осіб, які беруть участь у засіданнях Європейської комісії і Суду з прав людини, спрямовану на забезпечення функціонування європейського правозахисного механізму. Істотне значення має прийнята у 1977 р. Європейська угода про передачу клопотань щодо правової допомоги.

Предметом регулювання Ради Європи стали і питання розгляду адміністративних справ. Зокрема, була прийнята Конвенція про взаємну адміністративну

допомогу в податковій сфері. Тісно пов'язані з питаннями цивільного процесу Конвенція про цивільно-правову відповідальність за корупцію, Європейська конвенція про цивільну відповідальність за шкоду, завдану автотранспортними засобами, Конвенція про цивільну відповідальність за збитки в результаті діяльності, небезпечної для навколишнього середовища.

Особливий механізм взаємодії у сфері цивільного процесу встановлено в рамках ЄС. Прийнята Брюссельська конвенція про міжнародну підсудність та виконання судових рішень із цивільних і торговельних справ 1968 р. не має аналогів за охопленням і детальністю регулювання [3, 38–39]. Сфера дії цієї Конвенції пізніше була розширена на основі прийнятої у 1988 р. Конвенції про юрисдикцію та виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах (Конвенція Лугано). Стосовно цих угод можна говорити про здійснення уніфікації щодо розподілу юрисдикції між державами — учасницями угоди.

Із предметною сферою уніфікації прав та свобод людини тісно пов'язане питання про межі, до яких така уніфікація може здійснюватися. По суті, це питання про те, як далеко може просунути створення єдиного правового регулювання, тобто чи існують які-небудь обмеження у здійсненні уніфікації права. «На практиці, — вказує Х. Шак, — правова уніфікація дуже швидко стикається з обмеженнями» [11, 106].

Однак ситуація, що склалася нині у практиці уніфікації права показує, що об'єктивних перешкод для правової інтеграції не існує. Тільки держави і саме вони визначають, наскільки інтенсивно проводити уніфікацію у сфері прав людини. Будь-які дії в напрямі уніфікації можливі тільки на основі явної згоди відповідної держави, тому межі уніфікації — це ті межі, до яких держави готові йти у створенні єдиного регулювання правового статусу людини.

У міру просування Європейського співтовариства шляхом інтеграції, у міру того, як виникає потреба у єдиному правовому просторі уявлення про межі, до яких може здійснюватись уніфікація національних правопорядків у сфері прав людини, постійно трансформуються. Наприклад, включення до Статуту ООН положень про заохочення та розвиток поваги до прав і свобод людини (ст. 1) стало відправною точкою для розвитку цілого напрямку в міжнародному співробітництві, а також для формування відповідного інституту в кожній із систем національного права. За короткий період часу сталася безпрецедентна гармонізація і уніфікація національних правопорядків у сфері забезпечення прав і свобод людини.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Анцупова Т. А.* К проблеме определения понятия «Европейское право» // Актуальні проблеми держави і права. — О. : Юридична література, 2005. — Вип. 24. — С. 81–87.
2. *Муравйов В., Смирнова К.* Європейське право: правова категорія, наука, доктрина // Право України. — 2011. — № 4. — С. 141–147.
3. *Брунли Я.* Международное право : в 2 кн. / пер. с англ. С. Н. Андрианова ; под ред. Г. И. Тункина. — М. : Прогресс, 1977. — Кн. 2. — 507 с.

4. *Устав* Организации Объединенных Наций и Устав Международного Суда [Электронный ресурс] // Сайт «zakon2.rada.gov.ua». — Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010
5. *Заключний акт* Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. // Офіційний вісник України. — 2005. — № 4. — Ст. 403.
6. *Конвенція* про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. // Голос України. — 2001. — № 3.
7. *Європейська соціальна хартія* (переглянута) від 3 травня 1996 р. // Голос України. — 2006. — № 227.
8. *Ожегов С. И.* Толковый словарь русского языка. — М., 2008. — 736 с.
9. *Международное право* : учебник / под ред. А. А. Ковалева, С. В. Черниченко. — М. : Омега-Л, 2006. — 832 с.
10. *Європейська конвенція* про боротьбу з тероризмом від 27 січня 1977 р. // Офіційний вісник України. — 2006. — № 14. — Ст. 337.
11. *Шак Х.* Международное гражданское процессуальное право : учебник / пер. с нем. — М., 2001. — 560 с.

Селезньов В. Є. Правова природа і межі уніфікації європейського права прав людини
Анотація. У статті автор аналізує правову природу уніфікації європейського права прав людини, що є одним із вимірів інтеграції. Особливу увагу зосереджено на визначенні причин, предмета і меж уніфікації європейського права прав людини, досліджується вплив наднаціонального та міжнародного права на процеси уніфікації.

Ключові слова: Європа, інтеграція, уніфікація, європейське право, права і свободи людини, міжнародні організації.

Селезнев В. Е. Правовая природа и пределы унификации европейского права прав человека

Аннотация. В статье автор анализирует правовую природу унификации европейского права прав человека, представляющую собой одну из форм интеграции. Особое внимание сосредоточено на определении причин, предмета и границ унификации европейского права прав человека, исследуется влияние наднационального и международного права на процессы унификации.

Ключевые слова: Европа, интеграция, унификация, европейское право, права и свободы человека, международные организации.

Seleznyov V. The Legal Nature and Limits of Unification of the European Law of Human Rights

Annotation. In the article the author analyzes the legal nature of the unification of the European law of human rights which represents one of the forms of integration. Special attention is focused on the determination of the reasons, scope and limits of the unification of the European law of human rights. The author investigates the influence of supranational and international law on the processes of unification.

Key words: Europe, integration, unification, European law, human rights, international organizations.